

---

svetozar marković toza élete és forradalmi műve

Dr. DANILO KECIĆ

Svetozar Marković Toza a forradalmi értelmiségieknek ahhoz a vajdasági nemzedékéhez tartozott, amely kora fiatalságától kezdve a legtevékenyebben részt vett a régi Jugoszlávia állapotainak bírálatában, minden erejét és tehetségét a forradalmi távlat közvetlen megvalósításának, a népfelszabadító harc szervezésének szentelte, és ebben az egyenlőtlen, súlyos harcban fiatal életét is feláldozta az új Jugoszláviáért, a szocializmusért.

Svetozar Marković a vajdasági szociális viszonyok, de különösen a vajdasági falu viszonyainak kitűnő ismerőjeként gazdag dokumentumanyagot merített a nyomor, a jogtalanság és megalázottság világából, és erre építette publicisztikai tevékenységének humánus és haladó üzeneteit. Ez a tehetséges és szenvedélyes publicista alig tízéves írói munkássága alatt jelentős műveket alkotott, kivételes értékű dokumentumot hagyott hátra koráról és annak pusztító ellentmondásairól, erről a forradalommal vemhes, nemes emberi törekvésekben bővelkedő korról.

*

Svetozar Marković, a tehetséges és termékeny publicista, kora társadalmi-politikai viszonyainak éles tollú bírálója, a Vajdasági Tartományi Pártbizottság fáradhatatlan szervező titkára, népfelszabadító háborúnk néphőse alig harminc évet élt, de kivételesen gazdag és jelentős forradalmi művet valósított meg.

1913. július 13-án született Taros bánáti faluban, és 1943. február 9-én a magyar fasiszta megszállók Újvidéken kivégezték.

Marković publicisztikai tevékenysége valamivel előbb kezdődött, mint politikai aktivizálódása, de csak akkor vált igazán jelentőssé, amikor a fiatal publicista 1935-ben belépett az illegális Kommunista Pártba. Toza íráskészsége már gimnazista korában kifejezésre jutott. Súlyos anyagi körülményei miatt azonban csak a gimnázium alsó osztályait tudta elvégezni. 1930-ban jó eredménnyel befejezte a becskereki (zrenjanini)

gimnázium negyedik osztályát, és felmentették a kisérettségi alól. Iskoláit mégsem folytathatta, hanem mint sokan másoknak abban az időben, állás után kellett néznie, hogy könnyítsen szülei anyagi helyzetén. De munkát sem volt könnyű találni akkoriban. Erre beiratkozott a szarajevói Vidović-féle levelező iskolába, és két év alatt elvégezte.

AZ ELSŐ LÉPÉSEK

Abban az időben már különös érdeklődéssel fordult az irodalom felé, verseket és cikkeket írt. Már 1931-ben kisebb írásai jelennek meg Miljenko Vidović szarajevói folyóiratában, a *Novi čovjek*ben. 1932 tavaszán, tizenkilenc éves korában, saját költségén kinyomtatja egy előadását a következő címmel: *Jövönk a saját kezünkben van*. Az előadást egyébként Stajicevóban tartotta meg 1932. május 2-án. Ez volt Marković első nyilvános fellépése és első nyomtatott műve. Ezen a munkáján még erősen érződik Vidović ún. etikai iskolájának hatása és idealista beállítottsága.

A tette vágyó és a helyzet megváltoztatására törekvő fiatalember azonban már ebben az első írásában is síkraszáll a társadalom haladásáért, és hangoztatja, hogy a katolikus polgári társadalomból feltétlenül tovább kell lépni. Új iskolarendszert és humánusabb társadalmat követel: „az ember értékét egyedül csak azzal lehet mérni, hogy mennyi jót tett, hogy mit tett környezetének és az emberiségnek előmeneteléért”, írja, majd így kiált fel: „Adjatok reformot az iskoláknak, adjatok új pedagógiát az elkövetkező új kornak!” Előadása végén idézi Njegos ismert szavait a Hegyek koszorújából, és így fejezi ki az új kor új feladatait: „Njegos azt panaszolja, az én törzsem holt álommal alszik, én pedig azt állítom, hogy ébred már, hogy hamar fel fog ébredni és megteszi azt, amit a történelem elvár tőle.”

Svetozar Marković azonban akkor még nem ismerte fel azt a társadalmi és politikai erőt, amely továbbviheti a társadalmat az általános haladás útján. Még nem látja az osztályokat és az osztályharcot, tehát a társadalmi viszonyok megváltoztatását nem keresi, nem keresheti a forradalmi demokratikus harc útján. Ellenkezőleg, minden változást egy ideálisan elképzelt kulturális mozgalomtól vár. De már akkor elitéli azokat, akik szerint „a pénz minden, és az ember semmi”, és hangsúlyozza, hogy az efféle nézeteket csak akkor lehet majd túlhaladni, ha „az ember és a munka lesz a mértéke mindennek, a pénz pedig csak eszköz a kezében”. Az írókat is felszólítja, hogy ne „az élet másolatait készítsék, hanem az eljövendő új, jobb élet mintapéldáit”.

Ez az etikai szellem és népművelő törekvés hatja át Svetozar Marković 1932- és 33-beli írásait. Hasonló hangnemben ír a Zentán megjelenő *Sloga* című független polgári lapban is.

A kezdő publicista munkássága tehát egy tette kész, becsvágytól fűtött, belső nyugtalansággal teli fiatalembert vetít elénk, aki türelmetlenül siet valahova előre, hogy minél előbb találkozzék az új emberrel. Első munkái kevés irodalmi értéket hordoznak ugyan, de már híven kifejezik gondolatvilágát, szellemi fejlődésének első szakaszát, amelyet később ő maga is megvetett, és amelyhez soha többé nem tért vissza.

A szarajevói tartózkodás mindenképpen sokat jelentett Svetozar Marković életében. Itt ismerkedett meg a szellemi élettel, és itt találkozott

azokkal az eszmékkel és ideológiai meg politikai hatásokkal, amelyek később uralkodóvá válnak gondolkodásában. Ebben az időben megismerkedett a haladó polgári irodalommal, a forradalmi, marxista művekkel is, kapcsolatba lépett a haladó fiatalokkal, az illegális Kommunista Párt és a Kommunista Ifjúsági Szövetség tagjaival is. Szellemi horizontja rohamosan tágult, és új tartalmakkal gazdagodott. Hamar felismerte ifjúkori tévedéseit, elvetette őket, és új, mélyebb tartalmat keresett publicisztikai tevékenységének.

Vidović levelező iskolájának befejezése után, 1934-ben a tuzlai sóbányában talált alkalmazást. Ott még közvetlenebbül érezkelhette a bányamunkások nyomorát és kizsákmányoltságát, s éppen Tuzlában csatlakozott végérvényesen a forradalmi munkásmozgalomhoz. A nehéz munkafeltételek azonban kikezdték amúgy sem nagyon ellenálló szervezetét, tüdőbajt kapott, és haza kellett térnie Stajicevóba, a szülői házba.

AZ IFJÚSÁGI MOZGALOMBAN

A vajdasági munkásmozgalom és pártszervezet helyzete akkoriban nem volt épp kedvező, az osztályszervezetek kis létszámúak és a gyakorlati munkában alig észrevehetőek voltak. Ilyen körülményekben igen kevés tapasztalt pártkader működött. A tömeges letartóztatások és bírósági tárgyalások (Beočin, Szabadka, Šid) még inkább fékeztek a kommunisták tevékenységét, még inkább megritkították soraikat, és csökkentették a párt erejét és befolyását.

Ilyen szervezeti és politikai viszonyok közepette a vajdasági kommunistáknak se erejük, se lehetőségük nem volt szélesebb körű politikai akcióra, s itt az 1935. évi általános választások előtt főleg csak egyéni akciókra került sor. Ebben az időszakban nemcsak Stajicevóban, hanem Becskereken és környékén is egy kitűnő szónokra és vitázóra figyeltek fel: a fiatal Svetozar Markovićra, aki akkor már az illegális JKP tagja volt.

Akkoriban egyes boszniai és macedóniai lapokban jelentek meg írásai. Ebből az időből származnak a számunkra még mindig ismeretlen, de annak idején sokra tartott riportjai bányászokról és favágókról, illetve a *Glas Pologa* című lapban megjelent értékes cikke, az ún. peccsalbárok-ról, vándormunkásokról, és az ifjúság nevelésének fontosságáról. 1935 tavaszától 1936 őszéig Marković katonáskodik Szkopjében. Ez idő alatt publicisztikai munkássága majdnem teljesen szünetel. Am nyomban le szerelése után tevékenyen bekapcsolódik a haladó Ifjúsági Kulturális-Gazdasági Mozgalomba. Sok más kommunistával és haladó értelmiségi-vel együtt azon munkálkodik, hogy az ifjúsági mozgalmat minél inkább hozzákapcsolja a párt politikai vonalához, és tevékenységéhez. Harcos-társaival együtt a legális ifjúsági szervezet tömegesítésén dolgozik, azzal a céllal, hogy a forradalmi ébredés gyújtópontjává és a széles körű forradalmi demokratikus tevékenység letéteményesévé változtassa. Ebben a munkában Svetozar Marković fáradhatatlan. Járja a falvakat és városokat, maga köré gyűjti és szervezi az ifjúságot, előadásokat tart, közreműködik a *Naš životban*, az ifjúsági mozgalom folyóiratában, de nagy tevékenységet fejt ki az ifjúsági mozgalom főbizottságának tagjaként is.

A *Naš život*ban 1936 novemberében cikke jelent meg A faszizmus és a demokrácia harca címmel, 1937 februárjában pedig Az európai politika gazdasági fonakja címmel. Ugyanez év áprilisában már új cikkel jelentkezik ugyanebben a folyóiratban: a kolonizációról és az új telepések életéről ír.

Egyidejűleg a *Naš život* szerkesztőségének ankétjára válaszolva így nyilatkozik a folyóirat helyéről és szerepéről:

„A *Naš život*nak (magyarul: Életünk) valóban életünk, az ifjúság élete illusztrációjának kell lennie, hogy megismertesse a népet, de különösen az ifjúságot azzal a nagy történelmi feladattal, amely szerencsénkre a mi osztályreszünkül jutott, hogy erős tollakat állítson harcba minden ellen, ami maradi és ami fékezi a haladást, hogy ébressze a tudatot, erősítse az ifjúságot és eléje tárja, mi vezet el a politikai és gazdasági szabadságra, a valódi igazságra és egyenlőségre épülő jobb jövőhöz, hogy meggyőzze az ifjúságot, hogy több joga van az életre, kenyérre és szórakozásra, mint bárki másnak.”

1937 elején a *Radnik* című osztályharcos szakszervezeti lapban, amely Zágrábban jelent meg, Svetozar Marković értő cikket írt a gyarmati kérdéstről. Ebben így magyarázza a párt álláspontját: „A gyarmatokért folyó harc minden súlya és költsége a munkásosztályra nehezedik... Az uralkodó plutokrácia csökkenti a béreket, és növeli az adókat, hogy mindezzel az elmúlt háború összes költségeit és az új háború előkészítésének minden terhét a munkásosztály hátára rakja. Ez a gyarmatokért folyó harc legfőbb következménye, haszon pedig alig származik belőle. Ez a harc gyorsítja a szociális átalakulást, és növeli az elnyomottak ellenállását. A gyarmatokért folyó harc napjainkban leghevesebb szakaszába lépett, és fő szítói a fasiszta országok.” Cikke végén Svetozar Marković megállapítja:

„A munkásosztály ellenzi a gyarmatokért folyó harcot. Ebben határozott álláspontja van. Mi úgy véljük, hogy minden népnek magának kell döntenie sorsáról. A gyarmatokért folyó harc csak akkor érhet véget, ha már nem lesznek osztályok.”

A LAPKIADÓ ÉS SZERKESZTŐ

Svetozar Marković publicisztikai és politikai működésének ebben a szakaszában a vajdasági pártszervezetre kivételesen nehéz napok következtek. Az 1936 végén bekövetkezett nagy lebukás majdnem teljesen lerombolta mindazt, amit az előző két évben ezen a téren értek. A JKP 350 vajdasági tagja közül 23 helységben 122 párttagot tartóztattak le. 56 pártaktivistát az államvédelmi bíróság elé állítottak. 40-et közülük 1937 júniusában 6 hónaptól 8 évig terjedő börtönnel és fegyházzal sújtottak. Ezáltal majdnem az egész vajdasági vezető pártkader hosszabb-rövidebb időre harcképtelenné vált. A fokozott terror és az osztályharc súlyos politikai feltételei egy időre majdnem teljesen megbénították a szélesebb körű szervezett pártmunkát. Ebben az időszakban fokozott szerep jutott az ifjúsági mozgalomnak. De éppoly fontos feladat volt újrarendezni a párt soraikat és felújítani a politikai akciót. Ezért Svetozar Marković ez időben kifejtett politikai és publicisztikai tevékenysége egészen rendkívüli politikai érdekekkel és jelentőséggel bírt.

A legális politikai akció kivételesen nehéz feltételei közepette Svetozar Marković néhány munkatársával Beeskereken 1937 márciusában kéthetenként megjelenő gazdasági, politikai és kulturális lapot indított *Narodna svest* (Népi öntudat) címmel, ezzel is arra törekedvén, hogy a lehető legnagyobb egyéni hozzájárulással erősítse a párt befolyását ezen a területen. Az új lap bevezető cikkében így jelöli meg a *Narodna svest* jellegét és rendeltetését:

„Felszólítjuk az öntudatos munkásokat és parasztokat, a haladás és a kultúra barátjait, mindazokat, akik harcolnak a jogfosztottak jogaiért, a dolgozó tömegek jobb, szebb és boldogabb életéért, hogy segítsenek bennünket sokat szenvedett népünk felvilágosításában és felemelésében. A *Narodna svest* csak úgy jelenhet meg és úgy végezheti sikerrel a feladatát, ha számos tevékeny és áldozatkész ember működik közre a lap terjesztésében, az előfizetések és önkéntes hozzájárulások gyűjtésében. Akciónkhoz erkölcsi és anyagi segítségre van szükségünk, mert ezt a lapot nem bankárok indítják, hanem szegény emberek, akik a nép javát a sajátjukénak tartják.”

A *Narodna svest* 1937. március 15-én megjelent 1. számában Svetozar Marković egy hosszabb cikket írt Parasztságunk és az ideológiai táborok címmel. Ebben sok lelkiismerettel és valóságérzékkel mutatja be a világban és az akkori burzsoá Jugoszláviában uralkodó politikai és társadalmi viszonyokat, és határozottan szót emel a faszizmus mint a haladás legnagyobb ellensége s ugyanakkor az ipari és pénzügyi tőke pártfogoltja ellen. A párt népfrempolitikájából kiindulva rámutat a demokratikus mozgalmak és a szélsőbaloldal, azaz a kommunisták együttműködésének szükségességére. Nyíltan és merészen sikraszáll a kommunista nemzetközösség és a népfrempolitika érdekében, leleplezi és megbélyegzi a faszizmus lényegét és ideológiáit.

„Az ellentétes doktrínák, az életről, a világról, a gazdasági és társadalmi berendezésről vallott nézetek ma már oly jól ismert harca — írja Svetozar Marković — a demokrácia és a faszizmus ellentéte. A demokrácia a maga balszárnyán segítőtársat kap a kommunizmusban, a faszizmus pedig segítőtársakat kap a mozgósított nemzetközi tőke képében.” Svetozar Marković meggyőző képet fest a faszizmus romboló hatásáról és a Ljotić és Hodjera vezette hazai profaszizta szervezetek szerepéről, majd kifejti, hogy az egyedüli járható út a néptömegek számára a demokrácia útja, a jobb jövő útja. Cikkét a következő felhívással zárja: „Barátai a haladásnak és a kultúrának, menjetek a nép közé, és ismertessétek meg az új kor feladataival, s a faszizmus sötét föld alatti működésével. Nincs többé félreállítás. A hullámok már a mi hajónk oldalait is csapkodják. Vihar készül. Keressük a mentő kikötőt. Kezdjünk hozzá a jobb és becsületesebb élet építéséhez, készítsük fel a népet a boldogabb életre, amely csak általa következhet el.”

A *Narodna svest* következő, 2. számában Svetozar Marković több rövid hír és közlemény mellett néhány cikket is megjelenteti. Ebben a számban először írt a mezőgazdasági munkások témájáról, amely attól kezdve egészen élete végéig publicisztikai érdeklődésének középpontjában maradt. Már ekkor rámutat a mezőgazdasági munkások helyzetének tarthatatlanságára és a megoldás útjaira:

„A mezőgazdasági munkások létkérdése, hogy osztályjellegű szervezetbe tömörüljenek... Ne maradjon egyetlen helység sem a mezőgazda-

sági munkások erős szervezete nélkül. Ezért öntudatos munkások, dologra! Szervezkedjete meg még ezen a tavaszon, az idény kezdete előtt, és adjátok elő a munkaadóknak feltételeiteket. Ne adjátok olcsón magatokat! Eleget verejtékeztetek másokért, ideje, hogy munkátokból saját magatoknak is hasznokat legyen. A győzelemhez csak harc útján, hosszú, mérsz és kitartó harc útján juttok el. Meggondoltan és egyesült erővel munkálkodjatok életetek megjavításán, küzdjete a túrhetőbb és szebb életért!”

AZ OSZTÁLYHARCOS MEZŐGAZDASÁGI SZERVEZETEKÉRT

1937 tavaszán Svetozar Marković Újvidékre költözik, és a mezőgazdasági munkások szövetségében dolgozik. Ez a munka még inkább felkelti érdeklődését a földkérdés iránt, azonkívül alkalmat nyújt neki, hogy tüzetesen megismerkedjék a falu és az agrárszegénység problémáival. Mint a földmunkás szövetség alkalmazottja szorgalmas terepi munkával gyűjti az adatokat a mezőgazdasági munkások helyzetéről, erősíti a földmunkások szervezetét, terjeszti az osztályöntudatot a szegényparasztok és a szervezett mezőgazdasági munkások soraiban. Terepi munkásságával jelentős mértékben hozzájárul az agrárproletariátus mozgalmának erősödéséhez s a hivatalosan mezőgazdasági munkásoknak tekintett téglala- és cserépipari dolgozók mozgalmának kialakításához. E munkássága által hamarosan nemcsak a földmunkások problémáinak legjobb ismerőjévé vált, hanem osztályérdekeinek legjobb tolmácsává is. A terepen összegyűjtött, rendkívül érdekes és sokatmondó adatait már 1937 júliusában közzé teszi a *Radničke novine* hasábjain, A vajdasági mezőgazdasági munkások problémái címmel, majd később ugyanebben a lapban a mezőgazdasági munkások szakszervezeti mozgalmáról és a földmunkásmozgalom folyó akcióiról cikkez.

Ebben az időszakban Svetozar Marković terjedelmes beszámolót készít a mezőgazdasági munkások kongresszusára. A szövetség akkori reformista vezetői, Djuro Hadnadjev és Petar Rajković, az agrárproletariátus forradalmi mozgalmának lefegyverzésére törekedve lényeges változtatásokat vittek be Svetozar Marković eredeti szövegébe, s így ez a jelentés abban a formájában, ahogy kinyomtatták, nem tekinthető Marković szövegének. Erről ő maga ír 1939-ben megjelent könyve előszavában. A nézeteltérés Svetozar Marković és a földmunkás szövetség vezetői között az agrárproletariátus kérdésében és szervezetének helyét és szerepét illetően éles formában kifejezésre jutottak a szövetség 1937. november 21-ei harmadik, újvidéki kongresszusán. Itt Svetozar Marković az osztályharcos erőkre támaszkodva nyíltan és megalkuvás nélkül fellépett Djura Hadnadjev és Petar Rajković ellen, és leleplezte kétszínű, valójában reformista és káros magatartásukat. Ezzel megszerezte a delegátusok nagy többségének rokonszenvét és támogatását. Az addigi vezetőséget védő kisebbség és a Svetozar Marković mellé álló többség közötti heves szócsatának a rendőrség vetett véget Svetozar Marković és több más delegátus eltávolításával. Így megmentették az addigi vezetőséget a biztos vereségtől.

Svetozar Marković kivételes szerepéről az újvidéki politikai életben egy fennmaradt rendőrségi jelentés is tanúskodik. Az újvidéki rendőrkapitányság 1938 októberi jelentésében ugyanis egyebek között ez áll:

„Főszerepe volt ebben az akcióban Svetozar Marković joghallgatónak, jelenleg a Vojvodjanin című lap tisztviselőjének, akinek tiszta kommunista működéséről ennek a kapitányságnak már 1937 novembere óta tudomása van, amikor is a mezőgazdasági munkások szövetségének tisztviselőjeként olyan mérvű destruktív kommunista tevékenységet fejtett ki, hogy csak e kapitányság beavatkozása hiúsította meg, hogy a szövetség ne kerüljön a kommunisták kezére.”

AZ ELISMERT PUBLICISTA

A kongresszusi szakadás után Svetozar Marković nem maradhatott meg munkahelyén a földmunkásszövetség vezetőségében. Egy ideig állandó alkalmazás nélkül volt, majd 1938 márciusától novemberéig az újvidéki *Vojvodjanin* című lap szerkesztőségében dolgozott. Ezt a lapot dr. Dušan Bošković Duda, a Független Demokrata Párt vezető személyisége adta ki. 1938 folyamán Markovićnak több cikke jelent meg az említett *Vojvodjanin* című lapban, továbbá a zentai *Sloga*, a zombori *Glas naroda* című lapban és a *Naš život* folyóiratban. Ezek legtöbbször aláírta, némelyeket csak nevének kezdőbetűivel vagy felesége, Milica nevével jegyzett, de egy-két esetben politikai elővigyázatosságból teljesen elhagyta az aláírást. Mélyen átérezve Vajdaság alapvető társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális problémáit s abból a marxi tanításból indulva ki, hogy az emberek nem a meghatározott körülmények termékei csupán, hanem azok megváltoztatására is képesek, Svetozar Marković ebben az időszakban egész politikai elkötelezettségével veti rá magát a publicisztikai tevékenységre. Mondhatni, hogy épp ebben az évben, 1938-ban vált Vajdaság egyik legtermékenyebb és legjobb publicistájává.

Érdeklődésének és vizsgálatainak köre rendkívül széles, noha a súlypont munkásságában továbbra is a vajdasági falu és a parasztság, az agrárszegénység és a mezőgazdasági proletariátus. A földkérdésről mindig mint a legfontosabb problémák egyikéről értekeznek, állandó témája az agrárszegénység helyzetének állandó súlyosbodása, a földmunkások csökkenő megélhetési lehetőségei, a szegénység és gazdagság növekvő ellentéte, a paraszti érdekek védelme, a kisparasztnak további elszegényedésének megakadályozása, a szövetkezeti ifjúság és általában a falusi ifjúság problémái. De ugyanakkor cikkez a vajdasági gyáripar kérdéseiről és különféle társadalmi problémákról. Különösen jelentősek tisztán politikai témájú írásai. Így például A vajdaságiak politikai irányvétele című cikkében többek között ezt írja:

„Nincsen olyan ország a föld kerekén, amelynek népe diktatúrát akar. A nép mindig azon az oldalon van, ahol az érdekeit látja. A nép érdekei, különösen a dolgozó nép érdekei, pedig egészen mások, mint azé a maroknyi emberé, akik a hatalmat tartják a kezükben az autoritatív rendszerű országokban. A nép ellene van minden zsarnokságnak és elnyomásnak. A nép ellene van a szabadság elfojtásának, a kizsákmányolásnak, a kevés kézben összpontosuló hatalomnak. A nép ténylegesen részt akar venni a hatalom gyakorlásában. Ez pedig csak olyan országban érhető el, ahol igazi demokrácia uralkodik. A parasztnak, a munkásoknak, a kiskereskedők és iparosoknak ebben a mi tartományunkban igazi demokraták. És nem azért demokraták, mert szép annak lenni, hanem mert ez az érdekük, mert alárendelt gazdasági helyzetük ezt követeli

tőlük. Nekik a puszta létérdek diktálja, hogy álljanak a demokrácia soraiba. Mert ők éppugy éheznek a kenyérré, mint a szociális igazságra és szabadságra. Es tudják, hogy csak a demokratikus rendszer képes tisztességes életet és a gondolat szabadságát biztosítani számukra.”

Ezt a gondolatát fejlesztí tovább a Határozott álláspontra van szükségünk című cikkében:

„Allast foglalni mindazokkal szemben, akik kisebbségben vannak és amellet kevesebbel is járulnak hozzá a társadalom és a társadalmi közösség javához, akik azt a nem termelő réteget képezik, amely magába szippantja és feléli a termelők, ez esetben a széles néptömegek munkáját is, — állást foglalni mindezekkel szemben teljesen jogos. Es csakis így lehet és így helyes állást foglalni. Mert másnak a szolgáltatásban állni egy cseppet sem könnyű és kellemes dolog. Viszont saját magunk érdeket szolgálni, ami azt jelenti, hogy azt az osztályt is szolgálni, amelyhez az ember tartozik, nemcsak hogy méltó az emberhez, hanem teljesen jogos és helyes is. Mi, akik közvetlenül a népből jöttünk, akik még tegnap osztóztunk és ma is részben osztóztunk szegény szüleink és testvéreink, a parasztok és munkások minden bajában, akik nagyon jól tudjuk, hogyan él a nép és hogyan kellene élnie, nekünk mellette kell állnunk, védenünk kell az érdekeit, amelyek ugyanakkor saját érdekeink is, ki kell állnunk és harcolnunk kell értük.”

A következő években Svetozar Marković egyre több munkát vállalt mint pártfunkcionárius, s így kevesebb ideje maradt újabb szociológiai kutatásokra és publicisztikai tevékenységre. Ám korábbi kutatásaira és már eddig megjelent cikkeire támaszkodva, éppen ekkor lát hozzá addigi munkáinak rendszerezéséhez, és a szabadkai *Narodni glasban*, a dolgozó nép pártjának sajtószervejében, valamint a zágrábi *Radnički tjednik*-ben közölt cikkei mellett ekkoriban jelenteti meg két legterjedelmesebb és legjelentősebb értekezését. Azonkívenl hozzáfog még három könyvének előkészítéséhez: 1. A mezőgazdasági munkásság Jugoszláviában, 2. Bánát és Bácska háború utáni kolonizálása, 3. Vajdaság népei. A *Voždjanski zbornik* 1939 második felében megjelent 2. számában Svetozar Marković közzé teszi A munkásszakszervezeti mozgalom fejlődése Vajdaságban című tanulmányát, 1939 decemberében pedig külön könyvként jelenteti meg értekezését *A mezőgazdasági munkásság problémái Vajdaságban* címmel.

Míg az első tanulmányt magyar nyelvű források és saját korábbi cikkei alapján írta, a másik könyv alakban megjelent értekezés több évi, széles alapokon folytatott szociológiai kutatásainak összefoglalása. Az előbb említett, terjedelmében is jóval kisebb tanulmány az első, alapjában véve helyes, de hézagos és helyenként a rendelkezésre álló irodalom fogyatékoságait tükröző áttekintést adott a mezőgazdasági munkások osztályharcos szakszervezeti mozgalmanak keletkezéséről és fejlődéséről a XIX. század végétől századunk harmincas éveiiig. A másik sokkal terjedelmesebb és alaposabban megmunkált tanulmány, amelyet, mint mondtuk, barátainak és harcostársainak segítségével önálló könyv formájában is kiadott, voltaképpen az első komolyabb szociológiai értekezés erről a témáról ezen a területen. Ez a mű természetesen nem egy tudós kabinetjének hideg légkörében keletkezett, s nem is kizárólag tudományos igényt akart kielégíteni, de mégis igen alapos és mélyszántó, sőt mondhatni meglepően érett tudományos munka, ha az akkori körülményeket és egyéni lehetőségeket tekintjük. Ha még azt is hozzá-

tesszük, hogy Svetozar Marković ezt a művét huszonhat éves korában kivételesen kedvezőtlen körülmények közepette írta, akkor még inkább kidomborodik a fiatal publicista kifejezett szociológiai kutató erzeke, kifinomult politikai reflexe, és még többre kell értékelnünk eredményeit és vállalkozásának méreteit.

Természetes, hogy a mai távlatból, elsőrendű történelmi forrásokra, megpízható írásos dokumentumokra és tudományos tapasztalatokra támaszkodva Svetozar Marković munkáját éppúgy, mint a legtöbb korabeli tudományos és publicisztikai munkát, különféle kifogások is érhetik, sőt egyes következtetéseit is könnyen meg lehetne dönteni, de ez semmikeppen sem csökkenti művének általános értékét és eredményét. Ellenkezőleg, ez a munka ma is tiszteletet parancsol megalapozottságával, tárgyilagosságával, és elsőrendű történelmi, szociológiai és tudományos értéket képvisel. Szerzője konkrét elemzést adott a vajdasági szociális és politikai helyzetről a két háború közötti időszakban, és gyakorlati válaszokat adott az agrárproletariátus és általában a munkásosztály további forradalmi harcának módszereiről, útjairól és távlatairól.

Így aztán ezt a könyvet ma sem kerülheti meg egyetlen tudományos munkás sem, aki a vajdasági soknemzetiségű és még mindig túlnyomórészt agrárjellegű környezet szociológiai vizsgálatával vagy a háború előtti politikai történetével foglalkozik.

Svetozar Marković ebben a könyvében alapos érvekkel alátámasztva fejtette ki véleményét az akkori kedvezőtlen és ellentmondásos birtokviszonyokról, a felemás, nem demokratikus földreformról, a földmunkások súlyos anyagi helyzetéről és osztályszervezkedésének szükségéről. A tanulmány összefüggő képet ad Vajdaság korabeli társadalmi, gazdasági viszonyairól, felvázolja a szükségszerű társadalmi-politikai változások lehetséges útját, és megindokolja a forradalmi munkásmozgalom politikai programját, amely a jugoszláv közösség államjogi átalakítása keretében Vajdaságnak külön föderatív, illetve autonóm egységként való megalakulását tűzi ki célul, és olyan társadalmi rendszer létrehozását, amelyben minden társadalmi réteg, minden nép és nemzetiség egyenlő gazdasági, politikai és kulturális jogokat élvez.

A mezőgazdasági munkásság társadalmi-politikai helyzetéről Marković így ír: „Az uralkodó körök a legkevésébbet sem törődnek a mezőgazdasági munkásság helyzetével. Néhány százezer munkás és munkásnő bonyolult létproblémája az ő számukra mintha nem is létezne. Így aztán lehetővé teszik a kulákoknak és nagybirtokosoknak, hogy a legdurvább módon kizsákmányolják a mezőgazdasági munkásságot és az ő hajlott, roskadó vállukra telepedve gazdagodjanak. Ennek a munkásságnak, éppúgy, mint a munkásoknak általában, megtiltják, hogy osztályharcos szakszervezetekbe és munkáspolitikai pártokba tömörüljenek. De ez nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem szervezkednek! Mindemiatt a mezőgazdasági munkás harmadrendű polgárnak számít, akinek a számára nincsen törvény, nincs harci eszköz, tehát nincs életlehetőség sem. Az uralkodó osztálynak az a célja, hogy ezt a munkásságot teljesen alávesse a kulákoknak és a nagybirtokosoknak, azaz önmagának. Az uralkodó osztály képviselői mandátumok szerzésére is ki akarják használni ezt a munkásságot. De ez tovább nem mehet a régi módon. Az öntudat és az öntudattal együtt az erő a mezőgazdasági munkásságnál is jelentkezik. Ez a munkásság tudja, hogy a munkásosztálynak harcos és következetes

vezetősége van (olv. a JKP — D. K. megjegyzése) mind a gazdasági, mind a politikai harcban.”

A könyv szerzője ezután kifejti:

„... Az osztályjellegű szakszervezeti mozgalom mellett a politikai mozgalomra is szükség van. Csak e két mozgalom szervezett erőitől várhatjuk valamennyi munkásprobléma helyes és sikeres megoldását. Éppen ezért különös figyelmet kell szentelni a politikai szervezkedésnek is. Elmúlt az idő, amikor a munkástömegeket át kellett engednünk a polgári politikai pártoknak. Ez a kor, az általános reakció és az imperialista háború kora megköveteli, hogy alapítsuk meg a Dolgozó Nép Pártját, hogy tömörítsük a munkásokat, a dolgozó parasztokat és általában a dolgozókat ebbe a pártba, és fegyverezzük fel őket az imperialista háború és mindenfajta reakció elleni döntő ütközetre, a dolgozó nép szabadságáért és jogaiért való döntő harcra. A dolgozó nép politikai mozgalmának erősödése visszahat majd a munkásosztály szakszervezeti osztálymozgalmának fokozódására és megfordítva, ha erősödik a szakszervezeti mozgalom, ez hatni fog a dolgozó nép politikai mozgalmának erősödésére is.”

Tanulmánya végén Svetozar Marković ezt mondja:

„Döntő napok következnek, fel kell tűrnünk az ingujjat. Higgadtan és derűs homlokkal induljunk előre. Induljunk harcról harcra. Csak így juthatunk el a jobb és vidámabb élethez.”

Ez a könyv kivételes társadalmi és politikai jelentőségű haditett volt. Pártunk újjászervezésének idején jelent meg, amikor fokozott munka indult a káderek elméleti képzése, a tömegek forradalmi osztályöntudatának fokozása, az elméleti hézagok elhárítása terén. Így ez a könyv kötelező olvasmány lett nemcsak a párttagok számára Vajdaság-szerte, hanem a Kommunista Ifjúsági Szövetség, az osztályharcos szakszervezetek, az agrárszegénység és széles néprétegek körében is. Az egész példányszám rekordidő alatt elfogyott. Valóságos „bestseller” lett környezetünkben. Egyének és csoportok olvasták, számos előadás hangzott el a könyv alapján. Illegálisan is tanulmányozták az ifjúsági összejöveteleken és az ideológiai-politikai tanfolyamokon. Kivételes jelentőségét hamarosan észrevették az akkori hatóságok is, s 1940 elején már betiltották, s akinél egy-egy példányát megtalálták, azt letartóztatták, üldözték. A könyv azonban továbbra is kézzől-kézre járt. Bizonyos értelemben mindmáig megőrizte időszerűségét és fontosságát. Ez a mű ékesen bizonyítja, hogy a pártmunka és a párt konszolidációja Tito vezetése alatt a második világháború előestéjén milyen szorosan összefüggött az ideológia szerepével a politikai életben és az osztályharcban, s hogy a párt legtehetségesebb káderei milyen sokoldalúan munkálkodtak a proletariátus forradalmi harcának elmélyítésén, milyen élénken reagáltak a jelenségekre és milyen sikeresen oldották meg a legbonyolultabb feladatokat is.

Könyvének rendkívüli fogadtatása az akkori olvasóközönség részéről, továbbá az ideológiai-politikai munka újabb meg újabb bonyolult feladatai s a megfelelő alkalmas társadalmi-politikai időszerű irodalom hiánya, valamint egyéni hajlamai is arra készítették Svetozar Markovićot, hogy folytassa szociológiai és politikai kutatásait. 1940-ben és 1941 elején szorgalmasan gyűjti az anyagot újabb témáihoz. Fennmaradt kéziratai, töredékei és lábjegyzetei azt mutatják, hogy rendszeresen és ki-

tartóan dolgozott három további könyve anyagán: 1. A mezőgazdasági munkásság Jugoszláviában, 2. Bánát és Bácska háború utáni kolonizálása, 3. Vajdaság népei. Az elsőnek említett könyv bevezető szövegéből, amelyet a zrenjanini bírósági börtönben írt 1940 végén, néhány részletet közöl a *Radnički tjednik* című lapban 1940. december 13-án, Mezőgazdasági munkásság címmel.

A telepítéssel foglalkozó könyvéhez ankétlapokat szerkesztett, azonkívül számos följegyzést, rendszerezett statisztikai adatot, kimutatást, grafikont és diagramot készített. Fennmaradt továbbá a könyv előszava. Ebben Svetozar Marković elmondta, hogy „a telepítés a háború utáni földreform terméke, és azzal együtt az állami nemzetiségi politika függvénye”. Magáról a könyvről Marković az előszóban kifejtette, hogy „vizsgálataimban a meglehetősen hiányos történelmi adatokra támaszkodtam, valamint saját terepi kutatásaimra, és ennek érdekében bejártam egész sor szerb, magyar, német, bunyevác, sokác, román, szlovák és ruszin települést . . . ellátogattam Bánát és Bácska valamennyi telepes községébe. Az egyes településekről szóló adatok a terepen gyűltek össze, helyi tanítókkal és magukkal a kolonistákkal folytatott beszélgetésem során.” Svetozar Marković fennmaradt kéziratai között található Vajdaság népei című tervezett könyvének meglehetősen rendezetlen és megmunkálatlan anyaga is. Erről a könyvtervről Marković többek között ezt írta: „Az az anyag, amelyet a különböző vajdasági nemzetiségek által lakott helységekben gyűjtöttem, hamarosan nyilvánosságra kerül Vajdaság népei című könyvemben.”

Fennmaradt és előttünk ma ismeretes kézírataiban nem található az említett könyveknek egyetlen integrális szövege sem. Legvalószínűbb, hogy Svetozar Marković a háború kitöréséig nem is fejezhette be őket, mert 1940 elejétől teljesen lekötötte a mindennapi politikai munka, 1940 májusában pedig el kellett hagynia Petrovgradot (Zrenjanint) és illegális menedékhelyet keresnie Stara Pazován (Janko Čmeliknél), majd július 20-ától december 20-áig a petrovgradi törvényszéki börtönben tartózkodott.

A PÁRTVEZETŐ

Svetozar Marković publicisztikai tevékenysége mellett 1938-tól kezdődően komoly pártfeladatokat is vállalt. Žarko Zrenjaninnal, Radivoj Čirpanovval és Jusuf Tulićtyal együtt a vajdasági pártszervezet megújításán és megerősítésén munkálkodott, teljesítvén azokat a rendkívül kényes és bonyolult szervezeti, politikai feladatokat, amelyeket a JKP új vezetősége, Josip Broz Titóval az élén, azokban az években maga elé tűzött és sikeresen végre is hajtott.

A párt helyzete Vajdaságban éppúgy, mint egész Jugoszláviában 1937 végéig igen súlyos volt. Az 1936. év végi tömeges letartóztatások, a kegyetlen terror és sok pártaktivista súlyos fegyházbüntetése 1937 júniusában egy bizonyos időre majdnem teljesen megbénította a pártéletet. A Tartományi Pártbizottság szét volt zúzva, a pártszervezetek elvesztették az egymás közti kapcsolatot. A tagság szétszóródott, és a szervezetek létszáma csak mintegy 50 tagra csökkent. Ezért majdnem előlről kellett kezdeni mindent.

1938-ban felújultak a kapcsolatok a megmaradt pártszervezetek akti-

vistái között, s 1938 végéig megújították a pártszervezetek munkáját is. A tartományi pártértekezleten megválasztották a JKP Vajdasági Tartományi Bizottságát Žarko Zrenjaninnal az élén. Svetozar Marković is a Tartományi Bizottság tagja lett. Ez a vezetőség elsőrendű feladatául kapta, hogy a lehető legrövidebb idő alatt megszervezze a pártéletet és válóra váltsa a kitűzött szervezeti politikai feladatokat. A Tartományi Bizottság erőfeszítései fokozatosan kiemelkedő szervezeti és politikai sikereket eredményeztek. Az év végéig a pártszervezetek tevékenysége érezhetővé vált több vajdasági helységben, különösen Újvidéken, ahol Svetozar Marković is sikeres tevékenységet fejtett ki a Dolgozó Nép Pártjának szervezésében és irányításában.

1938 tavaszán Svetozar Marković több nyilvános fellépés és alkalmi beszéd mellett jelentős előadást tartott a vajdaságiak belgrádi egyesületében a kisparasztkok és mezőgazdasági munkások problémáiról. S ugyanaz év nyarán a Dolgozó Nép Pártjának megalakítására összehívott első tartományi értekezleten beszámolót olvas fel a forradalmi demokratikus mozgalom feladatairól és a Dolgozó Nép Pártjának szerepéről.

1938 végén a tartományi pártértekezlet Svetozar Markovićot a JKP észak-bánáti kerületi bizottságának titkárává nevezte ki. Ez év szeptemberében forradalmi tevékenysége, de különösen a Dolgozó Nép Pártjának szervezésében végzett munkája miatt az újvidéki rendőrség kiutasította a városból, és tartózkodási helyéül Stajicevót jelölte ki, ahol a szülei éltek. Ez azonban nem akadályozta meg Markovićot abban, hogy igen élénk és sikeres szervező tevékenységet fejtsen ki sok észak-bánáti helységben és Vajdaság-szerte szervezze a Dolgozó Nép Pártját. Az alatt a másfél év alatt, amit Észak-Bánátban töltött tíz-egynéhány helységben felújíttotta a pártszervezeteket, és sok helyütt újakat alakított. Ugyanakkor megerősödött az osztályharcos szakszervezetek, valamint az ifjúsági és női mozgalom munkássága. Persze mindezt nem egyedül Svetozar Marković végezte, de mint a kerületi bizottság titkárának országrésze volt ebben a munkában. Működése a lesekedezőbb értékelést kapta az 1939 februári verseri pártértekezleten, ahol a Tartományi Bizottság szűkebb vezetőségébe is beválasztották.

Svetozar Marković kivételes szerepet játszott a forradalmi demokratikus mozgalom kibontakoztatásában, elsősorban a Dolgozó Nép Pártjának szervezésében. Ő állt a Tartományi Kezdeményező Bizottság élén.

A Jugoszláv Kommunista Pártnak messzemenő politikai céljai voltak a Dolgozó Nép Pártja létrehozásával és legalizálásával. A forradalmi demokratikus mozgalom kifejelesztése útián akarta biztosítani a legális szervezeti formát saját politikai tevékenysége számára. Ebben az akcióban a JKP komoly erőfeszítéseket tett, hogy biztosítsa azoknak a politikai csoportoknak az egységműködését, amelyek már bizonyos reputációt szereztek ellenzéki ténykedésükkel vagy helyenként a néptömegek érdekeiért folytatott harcukkal is. Vajdaság területén ez az akció, amelyben Svetozar Marković elsőrendű szerepet játszott, az egyesült ellenzék vajdasági szárnyának megnyerésére irányult, illetőleg arra, hogy a „vajdasági mozgalommal” közös akciókkal hassanak a politikai élet demokratizálására, a munkásosztály és a nagy néptömegek gazdasági helyzetének megjavítására s a nemzeti kérdés megoldására, egy föderatív alapon álló új államforma létrehozására, amelyben Vajdaság is külön föderatív, illetve autonóm egység lesz.

Svetozar Marković és elvtársai végül is elérték, hogy létrejött az együttműködés a Dolgozó Nép Pártja és a dr. Dušan Bošković Duda vezette „vajdasági mozgalom” között. Bošković abban az időben lapot adott ki *Vojvodjanin* címmel, s szerkesztőségében 1938 folyamán Svetozar Marković is dolgozott.

A Dolgozó Nép Pártja a vajdasági mozgalommal karöltve bizonyos sikereket ért el az 1938. december 11-i parlamenti választásokon (Topolyán, Becsén, Šiden és Versecen), habár a Független Demokrata Párt megíúsította, hogy akár csak egyetlen munkást is képviselőnek jelöljenek, sőt a párt vezetői lehetetlenné tették a munkásképviselők nyilvános fellépését is.

A Dolgozó Nép Pártja jelentősebb sikereket ért el 1939-ben, de különösen az év végén, amikor a Független Demokrata Párt a „vajdasági mozgalom” keretében felhagyott a közös politikai akcióval és a Dolgozó Nép Pártja önállóan ténykedett tovább.

Ebben az időszakban Svetozar Marković sokat tett a Dolgozó Nép Pártja kezdeményező bizottságainak megalakításáért Vajdaság-szerte. Részt vesz a Dolgozó Nép Pártja tartományi értekezleteinek munkájában, közvetlen kapcsolatot tart fenn a szabadkai *Híd* szerkesztőségével, és közreműködik az ugyancsak szabadkai *Népszava* és *Narodni glas* elindításában. Noha ezek a lapok, amelyekben Svetozar Marković jelentős szerepet játszott, csak rövid ideig jelentek meg (a *Népszava* 1938. szeptember 24-étől 1940. január 20-áig 25 000 példányban, a *Narodni glas* pedig 1939 decemberétől 1940 januárjáig 5000 példányban), ebben az időben jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a JKP nézetei és álláspontjai a mozgalom lényeges kérdéseiről a legközvetlenebb formában eljussonak a néptömegekhez és erősítsék a vajdasági forradalmi demokratikus mozgalom sorait.

Svetozar Marković közreműködésével a Dolgozó Nép Pártjának Tartományi Kezdeményező Bizottsága 1939 novemberében platformot és kiáltványt adott ki szerbhorvát és magyar nyelven. A platformban meghatározták a Dolgozó Nép Pártja céljait és feladatait az ország demokratizálásáért, a munkásosztály, a dolgozó parasztság és a dolgozó nép érdekeinek megvalósításáért folytatott harcban, és külön hangsúllyal emelték ki a Vajdaságban élő népek és nemzetiségek teljes gazdasági, politikai és kulturális egyenjogúságának követelését.

Az államjogi rendszer megváltoztatásának szükségéről és Vajdaság külön helyéről e megváltozott rendszerben Svetozar Marković, a platform szerzője, így ír:

„Vajdaságra külön feladatok várnak mind gazdasági, mind nemzeti téren, már csak azért is, mert ez a tartomány külön hagyománnyal rendelkező, önálló történelmi egység... A kezdeményező bizottság azt az álláspontot képviseli, hogy Vajdaságnak a többi tartománnyal egyenlő helyet kell biztosítani a jövődöbeli államrendszerben”, majd a záradékban még egyszer hangsúlyozza: „A Dolgozó Nép Pártja követeli, hogy Vajdaság is autonóm egység legyen, tekintettel sajátos gazdasági, szociális és nemzeti összetételére és külön történelmi és nemzeti hagyományára”.

A Dolgozó Nép Pártja széles körű politikai akciót indított az ország demokratizálásáért, a nemzeti kérdés helyes megoldásáért, a népek és nemzetiségek teljes egyenjogúságáért, a politikai és szakszervezeti szer-

vezekedés szabadságáért, a meglevő társadalombiztosítási törvények kiterjesztéséért a mezőgazdasági munkásokra, az addigi földreform revíziójáért, a parasztdósságok törléséért, a progresszív megadóztatás bevezetéséért, a tömeges munkanélküliség és az állandóan növekvő drágaság ellen. Mindezzel sok követőt és rokonszenvezőt szerzett Vajdaságszerte.

Svetozar Marković munkájának köszönhető, hogy az észak-bánáti kommunisták vajdasági viszonylatban a legnagyobb sikert vívták ki az 1939 végén és 1940 elején tartott községi választásokon, amikor a Dolgozó Nép Pártja révén megszerezték a többséget Kumaneban, Melencin, Aradacon és Čentán. Ezek az adatok szemléltetően mutatják a forradalmi demokratikus mozgalom erejét és tömegességét azon a területen, ahol akkoriban Svetozar Marković működött.

A Cvetković—Maček-kormány népellenes, profasiszta, áruló bel- és külpolitikája ellen a munkásság politikai és gazdasági jogaiért folytatott meg nem alkuvó harcával a párt egyre inkább növelte befolyását a tömegekben, s bár még mindig illegalitásban volt, elsőrendű, politikai tényezővé fejlődött. Mindez fokozta az uralkodó körök dühét és nyugtalanosságát, s egyre többször került sor a kommunisták letartóztatására, bíróság elé állítására. A háború előtti kommunista perek közül méreteinél, tartamánál és jelentőségénél fogva kiemelkedik az 1940. évi petrovgradi (zrenjanini) per. A letartóztatások és a bírósági tárgyalás közvetlen előzénye a JKP Központi Bizottsága május 1-ei röpiratának terjesztése volt. Ez a röpirat *Jugoszlávia dolgozó népéhez* címmel felszólította a dolgozókat, hogy a közvetlen fasiszta agresszió veszélye miatt még inkább tömörítsék soraikat és ítéljenek el minden agressziót és háborús kombinációt.

1940 májusában húsz-egynéhány párttagot, ifjúkommunistát és antifasisztát tartóztattak le. Ebben a csoportban volt Žarko Zrenjanin, Vladimir Kolarov és Stevica Jovanović is. A rendőrség május 4-én megkísérelte Svetozar Marković letartóztatását is, de sikertelenül. Toza egy ideig Belgrádban, majd Újvidéken rejtőzködött, aztán Radivoj Čirpanov és Jusuf Tulić tanácsára Stara Pazovára megy Janko Čmelikhez, az ottani párttitkárhoz, és 1940 derekáig Čmelik szállójában él.

A nyomozók a letartóztatások és házkutatások során megtalálták a szovjet párttörténet és *Az osztályellenség előtti magatartás* című füzet sokszorosított példányát. Ezekért elsősorban Svetozar Markovićot, az illegális párttechnika vezetőjét vádolták. Ezért 1940. június 4-én körözüvényt bocsátottak ki ellene. Mivelhogy azonban a rendőrség nem tudott a nyomára bukkanni, nem kerülhetett sor a főtárgyalásra a korábban letartóztatott kommunisták és rokonszenvezők ellen. Minthogy abban az időben a párt vezető kádere előtt egész sor komoly feladat állt: a SZKOJ tartományi értekezletének előkészítése, a VI. tartományi pártértekezlet megtartása és a JKP V. országos értekezletének előkészítése, Svetozar Marković a per minél előbbi befejezése érdekében maga jelentkezett a bíróságnál. A főtárgyalásra mégis csak 1940. október 3-án került sor. A bíróság 3 vádlottat elítélt, a többit felmentette. Svetozar Markovićot, mint fővádlottat a kommunista eszmék terjesztése és a szovjet párttörténet sokszorosítása miatt öthavi szigorított fogházra ítélték, de mint-hogy büntetésébe a vizsgálati fogságot is beszámították, már ugyanaz év december 20-án kiszabadult a börtönből.

Büntetésének kitöltése idején is állandó kapcsolatot tartott fenn a vezető pártkáderral, és a börtönélet adottságai között szorgalmasan dolgozik, olvas, rendezi az adatokat tervezett tanulmányaihoz és három új könyvéhez. Fennmaradt egy levele ebből az időből, amelyben feleségétől több könyv és folyóirat beszerzését kéri. Amikor azonban kiszabadult a börtönből, a sürgősebb politikai feladatok, a hamarosan bekövetkező sorsdöntő események lehetetlenné tették számára a további munkát tervezett és bejelentett könyvein.

Nyomban kiszabadulása után bevásárlják a Tartományi Pártbizottság titkárságába, közvetlen feladatot vállal az *Istina* illegális pártújság elindításában, s 1941 januárjában közreműködik a szerbhorvát nyelven *Trudbenik*, magyarul pedig *A dolgozó* című lap megjelentetésében.

A FELKELÉS ÉLÉN

A burzsoá Jugoszlávia 1941 áprilisi összeomlása és az ország feldarabolása után a könyörtelen fasiszta terror és a kezdődő testvérgyilkos háború feltételei közepette a vajdasági pártszervezet is rendkívül súlyos helyzetbe került.

1941 áprilisában Vajdaságot három részre szakították. Bánátot a németek szállták meg, Bácskát a magyar fasiszták, Szerémségnek előbb nyugati, majd 1941. október 10-étől keleti részét is az újonnan alakult usztasa államhoz, az ún. „Független Horvát Államhoz” csatolták. A megszállók terrorja egyre fokozódott, ártatlan emberek üldözése, letartóztatása, kínzása, kivégzése napirenden volt. Hozzávetőleges számítások szerint az öldöklések, letartóztatások, deportálások folytán 1941-ben Vajdaság lakossága százezer fővel csökkent. Csak Bácskában mintegy 192 000 hold földet vettek el. Ha mindehhez hozzáadjuk a már korábban a szerb burzsoázia által szított nemzetiségi viszályokat, valamint a hazai németek és a magyar lakosság jó részének nemzeti eufóriáját, akkor is csak részben tekinthetjük át, milyen súlyos, felelős és bonyolult feladatok álltak 1941 sorsdöntő napjaiban Vajdaság kommunistái és a párt tartományi szervező titkára, Svetozar Marković előtt.

A vajdasági párttagok erőfeszítései és külön Svetozar Markovićnak Bácskában és Észak-Bánátban kifejtett tevékenysége következtében a JKP vezetőségének májusi zágrábi tanácskozásán hozott döntéseket a Tartományi Pártbizottság már május közepén Petrovgradban (Zrenjaninban) tartott összejövetelén megvitatták, és egész Vajdaság területén sikeresen alkalmazták. A szörnyű terror, a lezárt határok és a többi nehézség ellenére a vajdasági pártszervezet elsősorban titkárai, Žarko Zrenjanin és Svetozar Marković mozgékonyosságának és kezdeményezéseinek köszönhetően megőrizte szervezeti egységét és munkájának folytonosságát. Sikertől széleskörűen megszervezni és elindítani a harcot a tömegekért, amelyek késznek mutatkoztak a JKP vezetése alatt szembefordulni a megszállókkal és a hazai árulókkal. A párttagok ezen a bonyolult nemzetiségi térképű területen a legerélyesebben harcra keltek a nemzeti gyűlölet ellen, Vajdaság népeinek testvériségéért és közös harcaért.

A Tartományi Pártbizottság májusi petrovgradi összejövetelén, amelynek munkájában Svetozar Marković is részt vett, részletesen kidolgozták a közvetlen szervezeti, katonai és politikai feladatokat a fegyveres felke-

lés előkészítésében. Az újonnan alakított katonai bizottságba Svetozar Marković Tozát is beválasztották. 1941 májusától júniusáig Marković állandóan úton van, Bánátból Bácskába továbbítja az utasításokat, szervezi a fegyveres előkészületeket, alakítja a katonai és partizán tizedeket, irányítja a fegyvergyűjtést és az emberek katonai előkészítését. Az előkészületek Bánátban folytak a legnagyobb sikerrel, de a Szovjetunió elleni német támadás után, a második világháború jellegének megváltozásával hamarosan kibontakoztak Bácskában és valamivel később a Szerémségben is.

Az előkészítés során mintegy 110 helységben alakultak katonai tizedek, és körülbelül 7000 személyt öleltek fel. Ugyanakkor a párttagok száma is érezhetően megnövekedett. A felkelés előtt Vajdaságban mintegy 1200 párttag és kb. 3000 ifjúkommunista volt. Azonkívül a párt mellett álltak az osztályharcos szakszervezetek már korábban jól megszervezett tagjai is. Így a párt a küszöbönálló felkelés előtt biztosította a megfelelő politikai, társadalmi és katonai erőt, amelyre bizton támaszkodhatott, és amellyel bekapcsolhatta Vajdaságot Jugoszlávia népeinek egységes népfelzabardító háborújába.

Közvetlenül a felkelés megindítása előtt a Tartományi Pártbizottság keretében megalakult a vajdasági partizánegységek vezérkara, amelyben Svetozar Marković a politikai biztos, s így a vezérkar irányító szelleme. Nem sokkal a Központi Bizottság június 22-i ülése és a Jugoszlávia népeit felkelésre szólító kiáltvány megjelenése után a fegyveres felkelés kiterjedt Bánát legnagyobb részére és a többi vajdasági területekre is. A földeken lángra lobbantak az ellenség katonai ellátására szánt búzasztagok, az ifjúharcosok letépték a telefonhuzalokat, megsemmisítették a postai távíró berendezéseket, számos diverziót hajtottak végre a közlekedési útvonalakon, megsemmisítették az ellenséges ügynököket és kémeiket. Mindez 1941 nyarán komolyan megingatta a megszállók és szolgálók biztonságát Vajdaság területén.

A háború azonban minden harctéren tovább folyt, és a végét még senki sem tudta áttekinteni. A Tartományi Pártbizottság első feltevése, hogy a háború rövid lefolyású lesz, hamarosan valótlannak bizonyult. Változtatni kellett a harc taktikáján. Ezt meg is kísérelték, de nem elég határozottan. A megszállók terrorja a védtelen lakosság felett még inkább fokozódott. 1941 folyamán több ezer embert tartóztattak le és tereltek gyűjtőtáborokba. A helyzet egyre súlyosabb lett. A párt sorai erősen megritkultak, az általános felkelés feltételei, különösen Bácska és Bánát területén, rendkívül nehezekké váltak.

A nyár végén azonban, a mitrovicai fogház politikai foglyainak szökése után Szerémségben lobbant magasra a felkelés lángja. Noha itt később indult meg a harc, mint Bánátban és Bácskában, az előkészületek annál körültekintőbben folytak. A partizán háborúzás nyugat-szerbiai tapasztalatai, valamint a váratlanul rosszra fordult helyzet a keleti fronton reálisabb keretet szabtak a szerémségi felkelés megindításának és vezetésének. Azonkívül itt kedvezőbb feltételek voltak a fegyveres erők elhelyezésére és operatív működésére. Ezért a katonai és pártvezetőség a bánáti veszteségek után tervet készített a partizán-erők áthelyezésére Észak-Bánátból Szerémségbe. Ez azonban néhány megismételt kísérlet ellenére sem sikerült. Más megoldáshoz kellett folyamodni. A Tartományi Pártbizottság ekkor utasítást ad „a szervezeit visszavonulásra, a megszállók elleni minden akció felfüggesztésére”.

1941 őszén Bánátban, ahol akkoriban Žarko Zrenjanin és Svetozar Marković is tartózkodott, gyorsított ütemben hozzáláttak „a pártszervezetek megerősítéséhez, a megmaradt erők összegyűjtéséhez és megtisztításához, új erők bevonásához, a néptömegekkel való kapcsolat kiterjesztéséhez”. 1941. szeptember végén Žarko Zrenjanin és Svetozar Marković Bánátból Bácskába ment át. Újvidéken tíz-egynéhány napig tartózkodtak illegálisan. Ekkor azonban árulás történt, és 1941. október 5-én, miközben a megbeszélte találkára indultak, a fasiszta ügynökök körülvették őket. A tűzharcban Radivoj Ćirpanov elesett, Zrenjanin és Marković pedig egy magyar rendőr lelövése után kitört a gyűrűből, és egy másik partizánbázisba távozott. Nem sokkal később el is hagyták Újvidéket, s más dél-bácskai helységekből folytatták illegális munkát. 1941 novemberében Djurdjevoń tartottak pártösszejövetelt, és több fontos döntést hoztak a sajkásvidéki partizánosztatok meg a dél-bácskai népfelszabadító mozgalom további működését illetően. Elhatározták, hogy a két tartományi párttitkár különválík, hogy Žarko Zrenjanin a bánáti mozgalmat irányítíja, Svetozar Marković pedig Bácskában marad s itt irányítíja a népfelszabadító mozgalmat, valamint kapcsolatot tart fenn a szerémségi pártvezetőséggel és mozgalommal.

Bácskában azonban tovább romlottak a körülmények. Az újonnan alakított sajkásvidéki partizánosztatok mintegy 60 harcosát leleplezték, és több napos egyenlőtlen harc után szétverték. Ezt követően a megszállók fokozott megtorló intézkedéseket határoztak el. 1942 januárjában a magyar fasiszták Bácska déli részén véres razziát tartottak, néhány ezer szerb és több száz zsidó polgárt öltek meg.

Svetozar Marković ebben az időben elvesztette pártösszeköttetéseit a Közponi Bizottsággal és a Szerbiai Tartományi Bizottsággal, de nem volt kapcsolata a Bánátban tartózkodó Žarko Zrenjaninnal és a szerémségi kerületi bizottsággal sem. A legtöbb pártaktivistát a megszállónak sikerült elfognia és kivégeznie. A pártkáderek egy része (Branko Bajić, Milan Džanić és mások) a razzia után eltávozott Bácskából. A népfelszabadító mozgalom erői rendkívüli mértékben megritkultak. Megint úgyszólván előlről kellett kezdeni mindent. Ebben a rendkívül súlyos helyzetben egy moszkvai rádióhír nyomán, amely hírl adta a német csapatok feltartóztatását és vereségét Moszkva alatt, és kilátásba helyezi a Vörös Hadsereg nagy tavaszi ellenoffenzíváját, ami ugyanezzel a rádióhírnél az alapján a fasiszta Németország közeli összeomlását eredményezi majd, — Svetozar Marković 1942. február 1-én a Tartományi Pártbizottság nevében körlevelet intéz a bácskai és baranyai kerületi és helyi pártbizottságokhoz, valamint a JKP és a SZKOJ falusi vezetőségeihez, amelyben politikai akcióprogramot ad a pártfórumok és szervezetek további munkájára, kifejti a harc távlatait és a népfelszabadító háború végső céljait, majd felszólítást tesz a „második szakasz”, a fegyveres felkelés és a hatalomátvétel előkészítésére.

Svetozar Marković ebben a körlevélben a helyzetet „a végsőkíg forradalminak” ítéli meg, amikor is „minden percben felléphet a forradalmi válság, és bekövetkezhet a fegyveres felkelés”, a siker alapvető feltételét pedig abban látja, hogy „a harcot továbbra is a legszélesebb alapokra helyezzük, és magunk köré gyűjtünk mindenkit, aki a megszállók és nyomorúságos szolgálí ellen van”. Ám a bekövetkező új helyzetben meg

kell változnia a kommunisták álláspontjának a nemzeti burzsoázia irányában.

Ezzel kapcsolatban Svetozar Marković körlevelében ezt írja: „A nemzeti erők végső céljuknak a megszállóktól való felszabadulást és nagyjából a régi helyzet visszaállítását tartják. Mi viszont a megszállók alóli felszabadulást csak átmeneti szakasznak tekintjük, végső célunk a szovjet hatalom kivívása felé vezető utunkon. Mi tehát úgy véljük, hogy a nemzeti felszabadító harcnak minden elnyomó és kizsákmányoló elleni harccá kell átnőnie.”

A népfelszabadító harc végső kimenetelének ez a reális kifejtése azonban az adott pillanatban nem volt összhangban az objektív körülményekkel. Ez a távlat a körlevélben közvetlen feladatként van megjelölve, s így Svetozar Marković utasításait a pártvezetőségekhez és szervezetekhez túlnyomórészt elhamarkodottnak kell tekinteni. Marković ugyanis az osztálymozgást és a soron következő „második fázis” hangsúlyozása mellett azt az utasítást adta a bácskai és baranyai vezetőségeknek, hogy nyomban lássanak hozzá „a hatalmat átvevő forradalmi osztagok alakításához”, gyűjtsenek adatokat az ellenség katonai erőiről és fegyverzetéről, a fasiszta szervezetekről és azokról az erőkről, amelyek az adott pillanatban az ellenforradalom és vezetői céljait szolgálhatnák, továbbá a földterületről, amelyet nyomban a hatalom átvétele után kioszthatnak a föld nélkülieknek, a „mi erőinkről” s a hatalom átvétele után alkalmazható emberekről.*

Az események további menete hamarosan megmutatta az 1942. február 1-i körlevél diszsonáns vonásait. Egyébként maga Svetozar Marković is a politikai gyakorlatban 1942 tavaszán és nyarán nemcsak a párt és az ifjúkommunista mozgalom, hanem a népfelszabadító szervezetek felújításán és erősítésén munkálkodott.

1942 februárjától júniusáig Marković Újvidéktől Szabadkáig több helységet járt be, megújította a kapcsolatokat, szervezetenként megerősítette a pártszervezeteket és vezetőségeket, és közvetlen politikai munkájával jelentősen hozzájárult a helyzet stabilizálásához. Szabadkai és zombori tartózkodása után, 1942 májusában ismét Verbászon, majd Turián, utána pedig Újvidéken és másutt találjuk.

Ebben az aktivitásában különösen jelentős állomás a turijai megbeszélés, amelyet 1942 júniusában szervezett és irányított. Ezen az összejövetelen együtt volt úgyszólván az egész bácskai vezető káder. Svetozar Marković bevezetőjében részletes áttekintést adott a nemzetközi helyzetről, a népfelszabadító harc vajdasági és külön bácskai kibontakozásáról és tapasztalatairól.

A turijai tanácskozással közvetlenül azután került sor, hogy ismét létrejött a kapcsolat a párt központi bizottságával és szerbiai Tartományi Bizottságával. Ez a körülmény rendkívül fontos, mert a népfelszabadító mozgalom bácskai vezetősége a kapott bírálatok, megjegyzések és uta-

* A fasiszta Németország esetleges összeomlásáról szó volt a JKP Központi Bizottságának 1941 decemberi körlevelében is. A Központi Bizottság egyes tagjai és egyes pártvezetőségek éppúgy, mint Zarko Zrenjanin, aki abban az időben teljesen elszigetelten működött Bánátban, úgy ítélték meg, hogy a világháború ilyen távlata megköveteli a mi felszabadító háborúnk osztályjellegének hangsúlyozását. Hasonló hangsúllyal íródott 1942 tavaszán a szerémségi kerületi pártbizottság nem sokkal később visszavont körlevele is.

sítások, valamint a *Proleter* 1942. március—áprilisi kettős számában közzétett anyagok alapján realisabban megítélhette az addig megtett utat, közelebről meghatározhatta közvetlen feladatait a népfelszabadító mozgalom további szervezeti megszilárdításában, vezetésében és tömegesítésében. Éppen ezért a turijai tanácskozás egy bizonyos értelemben fordulópontnak számít a népfelszabadító mozgalom bácskai sikeres kibontakozása szempontjából.

1942 augusztusában Turiján Svetozar Marković kiadta az *Istina* (Igazság), a JKP vajdasági, illetve bácskai sajtószervének első számát. A turijai tanácskozáson tartott bevezető előadás alapján hosszabb cikket közölt az új újságban *Eddigi munkánk, tapasztalataink és feladataink* címmel. Ebben a háborús körülmények közepette szokatlanul szigorú, bíráló hangú, de reális elemzést adja az addig megtett útnak, és külön kihangsúlyozza a népfelszabadító mozgalom Bánátban és Bácskában észlelt fogyatékoságait. Erről többek között így ír:

„Mi a német előrenyomulást (a Szovjetunióban — D. K. megj.) megbízható értesülések hiányában rendszerint egyoldalúan 'taktikai visszavonulásnak' magyaráztuk. Innen származnak téves jóslataink a háború gyors befejezéséről. Nem készültünk fel idejekorán a hosszantartó harcra...

A háború első hónapjai nagy sikereket és területhódításokat hoztak a németeknek. Ezek a sikerek lesújtóan hatottak a vajdasági antifasiszta tömegekre. A tömegek ingadoznak, beléjük ivódik a félelem, hogy a német haderő megtöri a Vörös Hadsereg ellenállását. Az erkölcs kezd meginogni. A megszállók kiszámítottan fokozzák a terrort. A tömegek kezdik kerülni az érintkezést a kommunistákkal. Ez az ingadozás átterjed a lazább rokonszenvezőkre, sőt a gyengébb és újabb párttagokra is. Így aztán a véres megszállók kezébe kerülve egyébként is megingott erkölccsel a legállatiasabb kínzások közepette elárulják a pártot és a harcot. Ilyen körülmények között kellett szervezni és vezetni a harcot egy évvel ezelőtt Vajdaságban.

Partizánosztagok alakultak Bánátban és Szerémségben, diverzánscsoportok jöttek létre Bácskában. De itt sem ment minden hibátlanul. Az osztagokba majdnem kizárólag kommunisták léptek be. Nem léptek be a többi hazafiak. Így aztán a harc olyan jelleget kap, hogy a kommunisták harcolnak a megszállók ellen és nem az egész nép... Az osztagok akciói és a diverzánscsoportok nem lelnek kellő megértésre a tömegek-nél. Nemhogy közelebb jutottunk volna a néphez és a népet is bevon-tuk volna a harcba, még inkább eltávolodtunk, s elvesztettük amúgy is meggyengült támaszpontjainkat...

Az akciók gyenge eredménnyel jártak. Emiatt és a fokozódó terror miatt tovább veszítettük befolyásunkat a tömegekre.”

Az észlelt fogyatékoságok kiküszöbölése céljából Svetozar Marković ebben a cikkében részletesen kidolgozott közvetlen feladatokat állít a vajdasági kommunisták elé. Többek között kiemeli, hogy elsősorban erősíteni kell a JKP sorait, felújítani a helyi, járási és kerületi bizottságokat, népfelszabadító bizottságokat alakítani minden helységben, politikai kapcsolatot teremteni minden hazafival, az akciókat legális embereken keresztül vezetni le. Azt tanácsolja a kommunistáknak, hogy tevékenységükben vetkőzzék le a szektásságot és minél nagyobb mértékben vonják be a harcba a széles néptömegeket. Csak így küzdhetjük le,

mondja Svetozar Marković, a jelenlegi nehézségeket és küzdhetünk sikeresen a megszállók és a hazai árulók ellen.

Erről ír az *Istina* első számában közzé tett másik cikkében is *Harci tapasztalatot kell szereznünk* címmel:

„A bánáti és szerémségi partizánok tapasztalataikat elvtársaik életével fizették meg. De e tapasztalatok nélkül nem volnának most sikeres harcok a Fruška gorában, nem születtek volna a harcnak olyan szervezői és vezetői, akik képesek lesznek a népfelzabadító harcot tovább mélyíteni és szélesíteni és végigvezetni a megszállók végleges megsemmisítéséig és kiűzéséig . . .

Az eddigi bácskai helyzetből, amelyet úgy jellemezhetünk, mint a tömegek teljes passzivitását a népfelzabadító harc iránt, nem térhetünk egyszerre olyan harci formákra, amelyekre ezek a tömegek még nem értek meg. A legsürgősebben szabotázsakciókat és egyéb harci akciókat kell indítani és fokról fokra haladni a magasabb formák felé. Napról napra mélyíteni a harcot, és mind nagyobb tömegeket vonni belé. Mindennap lépésről lépésre haladva, míg csak el nem érjük a végső célt, a megszállók kiűzését, megsemmisítését és a néphatalom megteremtését.”

RETTENTHETETLEN A HALÁLIG

Az *Istina* című lap megjelentetése és terjesztése tömeges letartóztatásokat vont maga után Turiján. Svetozar Marković ekkor, 1942 szeptemberében Ujvidekre megy egy előre elkészített bázisba, Ćira Šovljanski Kiszácsi utcai házába. Ebben az udvari terasz alatt elhelyezett, ügyesen elrejtett bejáratú, öt méteres bázisban tartózkodott 1942 szeptemberétől Svetozar Marković és felesége, Milica meg Branko Bajić, a Tartományi Partbizottság végrehajtó irodájának tagja. Itt, ebben a tökéletes biztonságot nyújtó helyiségben tartották meg Svetozar Marković, Branko Bajić és a Tartományi Pártvezetőség több más tagjának értekezletét, amelyen elemezték a népfelzabadító mozgalom bácskai kibontakozásának problémáit, és meghatározták a közvetlen feladatokat. Ezen az ülésen Svetozar Marković javaslatára elhatározták, hogy megalakítják a Vajdasági Tartományi Népfelzabadító Bizottságot. Első elnökéül Branko Bajićot nevezték ki, a bizottság tagja volt Svetozar Marković is. Az ülésen eldöntötték továbbá, hogy a Tartományi Népfelzabadító Bizottság azonnal elindítja sajtószervét *Slobodna Vojvodina* (*Szabad Vajdaság*) címen.

A Tartományi Bizottság újvidéki bázisában volt egy kisebb asztal, továbbá könyvespolc, amelyen tökéletes rendben sorakoztak a könyvek, matricák, papiros, írógép és sokszorosító. Bevezették a villanyvilágítást, és rádiókészülékük is volt. A bázis berendezése és a szükséges anyag beszerzése a megszállt terület kellős közepén számos nehézségbe és akadályba ütközött, de mindezt igen gyorsan és sikeresen leküzdötték, és minden előkészületet megtettek az újság kiadására.

1942 novembere első napjaiban elő volt készítve a *Slobodna Vojvodina* első számának és az *Istina* második számának anyaga. Így aztán november 15-ére Svetozar Marković szerkesztésében megjelenhetett a *Slobodna Vojvodina* piros fejléces első száma. Szerkesztésében Svetozar Marković mellett B. Bajić és N. Petrović vett részt. Az újság a Tartományi Népfelzabadító Bizottság lapjaként jelent meg, s mint ahogyan Toza

még augusztusban az Istina első számában bejelentette, „a párt rokon-szenvezőinek és a népfelszabadító harc barátainak” szántak. Szerkesztőinek elképzelése szerint havonta egyszer vagy kétszer kellett volna megjelennie „általános jellegű anyagokkal és frontjelentésekkel”.

Az első számban a lap előkészítése és a szerkesztés munkája mellett Svetozar Marković Harc a véres fasiszta megszállók és bérenceik ellen címmel cikket is írt, amelyben felsorolta a *Slobodna Vojvodina* feladatait.

„A népfelszabadító harc sikeres megszervezése és továbbfolytatása, a mindenteie színű és árnyalatú népelleneségek leleplezése céljából a Vajdasági Tartományi Népfelszabadító Bizottság elindítja sajtószervét, a *Slobodna Vojvodinát*”, írja Svetozar Marković, majd a következőkben foglalja össze a lap alapvető feladatait:

„1. Szétzúzni mindazokat az ‚elméleteket’, hogy a megszállót harc nélkül is ki lehet úzni hazánkból és ki lehet vinni a teljes szabadságot.

2. Lerombolni a véres fasiszta megszállók és bérenceik minden hazugságát és gonosz szándékát.

3. Porrá zúzni a reakciósooknak, a népi harc és szabadság ellenségeinek minden hazugságát és törekvését.

4. Elősegíteni Vajdaság minden helységében a népfelszabadító bizottságok megalakítását. Ezeknek a bizottságoknak a révén tervezzük, irányítjuk és népszerűsítjük a megszállók elleni harcot a teljes felszabadulásig és az igazi néphatalom létrehozásáig.

Már most megmagyarázni Vajdaság népeinek, hogy nincs igazi szabadság és egyenlőség Vajdaság minden népe számára mindaddig, amíg Vajdaság nem lesz valóban s z a b a d.”

A *Slobodna Vojvodina* példányszámának csupán kis részét sikerült kiszállítani a Tartományi Bizottság bázisából és eljuttatni az aktivistákhoz. Épp azokban a napokban egy újabb letartóztatáshullám lebuktatta az egyetlen futárt, aki ismerte a bázis címét. Motozása alkalmával egy cezurát találtak nála, amelynek vajatában egy figyelmesen összehajtogatott levél volt. A levelet Branko Bajić írta, és a futárnak Törökbecsére kellett volna eljuttatnia. Több órás kihallgatás és kínzás után a letartóztatott futár elárulta Svetozar Marković és Branko Bajić tartózkodási helyét.

November 19-ére virradó éjjel, jobban mondva reggel 3 óra körül Ćira Šovljanski újvidéki házat húsz-egynéhány csendőr és rendőr vette körül. A tüzetes házkutatás felderítette a bázis bejáratát. Amikor a felszólításra, hogy adják meg magukat, semmilyen válasz nem volt, a rendőrök mindenfelől tüzet nyitottak. A közvetlen veszedelem láttán Svetozar Marković és Bajić elégették az összes iratokat, a *Slobodna Vojvodina* fennmaradt példányait és az *Istina* második számára előkészített anyagot meg minden mást, ami a megszállót érdekelte volna. A fasiszták közben szakadatlanul lőtték a házat és a bázist. Egy pillanatban Svetozar Marković szinte észrevétlenül megjelent a fedezék bejáratánál, és néhány revolvergolyóval megsebesített egy magyar rendőrt. Képtelesen lévén Svetozar Marković, Branko Bajić, Milica Marković és a házigazda, Ćira Šovljanski ellenállásának leküzdésére, a rendőrség reggel fél öt körül a hadsereg segítségét kérte. Kézigránátokkal és füstbombákkal felszerelt katonák folytatták Rózsa Béla rendőrfelügyelő irányításával a bázis ostromát. Az ellenállás azonban több órás harc után sem szűnt

meg. Az ostromlók áttörték a fedezék udvari falát, és könnyfakasztó meg füstbombákat dobtak be. Az elvtársak nem folytathatták a harcot, mert különben is elfogyott a lőszerük. Elhatározták, hogy élve nem adják meg magukat, és Svetozar Marković revolverével előbb Ćira Šovljanski, majd Branko Bajić végzett magával. Az utolsó golyót Svetozar Marković önmagának tartotta fenn. Halántékon lőtte magát.

Amikor a tüzelés megszűnt, Milica Marković bukkant elő a füstfelhőből. A fasiszták csak ekkor merészkedtek közelebb a nyíláshoz. Megtalálták Branko Bajić, Ćira Šovljanski holttestét és Svetozar Markovićot, aki még életben volt. Azonnal kórházba szállították, és sürgős műtétet hajtottak rajta végre. Húsz-egynéhány nappal később a hírhedt „Armija” kinzókamráiba került, ahol a legkegyetlenebb kínzásoknak vetették alá, de Toza Marković makacsul hallgatott. Csak annyit ismert el magáról, amit a megszállók a régi Jugoszlávia összeomlása után szerzett adatokból amúgy is tudtak. Pártmunkásságáról, elvtársairól és a népfel-szabadító mozgalomról semmit sem tudtak meg tőle.

Amikor a kihallgatás, amelybe a Gestapo is bekapcsolódott, nem járt eredménnyel, Svetozar Markovićot 1943. január 16-án hadbírótság elé állították. Ítélethirdetés előtt védőbeszéd helyett csak ennyit mondott bírónak: „Hóhérok, tudom, hogy megöltök, de ez nem fontos, felkészültem rá, és nem félek. Ha félttem volna, nem válok kommunisztává. De tudjátok meg, még néhány hónap, és a fasiszmus megsemmisül, ti pedig térden állva könyörögtök majd kegyelemért az elvtársaim előtt.”

Svetozar Markovićot a hadbírótság kötél általi halálra ítélte. Közvetlenül a kivégzés előtt, 1943. február 9-én, megengedték neki, hogy búcsúlevelet írjon szüleinek. Ebben az utolsó levélben is, amikor már csak néhány perc választotta el a haláltól, rendíthetetlen maradt, és meleg szavakat talált szüleinek vigasztalására:

„Kedves szeretett szüleim! Halálra ítélték, és a mai napon végrehajtják az ítéletet fölöttem. Jól érzem magam, és teljesen a tudatában vagyok mindannak, amit tettem és amiért éltem.

Mindig jó fiatal voltam, bár tudom, sokat szenvedtetek miattam. De ennek így kellett lenni. A legkisebb félelem nélkül megyek a halálba. Soha semmitől sem félttem, és így vagyok most is.

Teljes tizenhat hónapja semmi hírt nem hallottam rólatok, s nem tudom, éltek-e mind és hogy vagytok.

Köszönök mindent.

Milicám megmarad, és jól fogja nevelni kicsi Ružićánkat meg a születendő gyerekünket.”

Ez a búcsúlevél is az utolsó pillanatáig a rendíthetetlen és megfélemlíthetetlen kommunista és forradalmár történelmi alakját mutatja. Mindvégig hősiiesen tartotta magát, és az akasztófa alatt utolsó szavai ezek voltak: „Le a fasisztákkal, le a hóhérokkal, le Horthy kutyáival, éljen a diadalmas Vörös Hadsereg!”

Így végezte életét 1943. február 9-én Svetozar Marković Toza néphős, a forradalmi demokratikus mozgalom fáradhatatlan építője a második világháború előestéjén, a tehetséges publicista és a vajdasági faluk egyik első szociológusa, a vajdasági népfelzabardító harc kiemelkedő szervezője, a nemzeti felszabadulás, az új társadalmi viszonyok és a szocializmus rendíthetetlen harcosa.